

Resumé

Jednání European Network of Official Authorities
in Charge of the Secret – Police Files
a 10. výročí polského Institutu národní paměti ve Varšavě

► Pavel Navrátil

Zpráva z úředního oddílu sborníku informuje o cestě zástupců Ústavu studia totalitních režimů (ÚSTR) a Archivu bezpečnostních složek (ABS) na jednání „Evropské sítě institucí spravujících dokumenty tajné policie“ pořádané ve Varšavě, které organizátoři (polský Institut národní paměti – IPN) spojili s otevřením výstavy s názvem: „... a akta zniszczyć“ (v českém překladu: „... a svazky zničit“) a dále s oslavami výročí deseti let od vzniku Institutu.

K textu je přiložena vzpomínka na Janusze Kurtyku, bývalého předsedu IPN, který tragicky zahynul při leteckém neštěstí cestou na tryznu k uctění památky zavražděných polských důstojníků v ruské Katyni.

Zpráva o činnosti Metodické komise v Archivu bezpečnostních složek

► Světlana Ptáčnicková

Zpráva shrnuje dvouletou činnost pracovního a poradního orgánu ředitele Archivu bezpečnostních složek – Metodické komise. Hlavní náplní její činnosti je řešení metodických otázek, hodnocení způsobu zpracování archivních souborů a posouzení archivních pomůcek. Během svých dosavadních pěti zasedání projednala Komise řadu otázek – připravila k vydání směrnici ředitele Archivu „Zpracování archivních souborů a tvorba archivních pomůcek v Archivu bezpečnostních složek“, řešila problém evidence a zveřejňování archivních pomůcek, nesoulad mezi strukturou tzv. digitálního archivu a fyzickým stavem a rozdělením fondů. Zabývala se rovněž zprávou Odborné komise k posouzení problematiky ochrany archiválií, digitalizace a informačních systémů v Ústavu pro studium totalitních režimů a v Archivu bezpečnostních složek (KODI). Nejdůležitějším úkolem Metodické komise pro nejbližší období zůstává definice fondu.

Rok 1968 a následná normalizace v československém uranovém průmyslu ve světle materiálů StB

► František Bártík

Příspěvek se zabývá událostmi roku 1968 a následné normalizace v československém uranovém průmyslu (ČSUP). Studie až na nepatrné výjimky vychází z materiálů bývalé

Státní bezpečnosti (StB), která na toto odvětví průmyslu vedla hned několik objektových svazků a měla v problematice nasazeny desítky tajných spolupracovníků. Příspěvek vychází z materiálů StB, z čehož plyne, že i pohled na danou situaci je zde „pohledem StB“.

Během polednového uvolnění roku 1968 došlo na vedoucích místech ČSUP ke změnám a do jejich čela byl dosazen Ing. Karel Boček, který se snažil v uranové politice prosadit změny. Z uranové rudy (do té doby vojensko-strategické suroviny) mělo vzniknout volně směnitelné zboží, vyvážené do tzv. kapitalistické ciziny. Těmto záměrům odzvonilo s příchodem spojeneckých vojsk dne 21. srpna 1968. Na ředitelství ČSUP v Příbrami byla vyhlášena stávka „Ani gram uranu okupantům“, která se přenesla i na ostatní podniky Uranových dolů (UD) – Zadní Chodov a Dolní Rožínka. Během stávky byl vypracován podrobný návrh na případnou likvidaci šachet a podkladů ke geologickému průzkumu, popřípadě těžbě. Po „zklidnění“ situace byl Ing. Karel Boček označen za hlavního organizátora stávky a ekonomických ztrát způsobených stávkou. Byl zatčen a souzen v nepřítomnosti, neboť z vyšetřovací vazby uprchl do zahraničí, kde působil jako přední odborník na danou problematiku, což vedlo k „rozpracování“ jeho osoby Státní bezpečností. Události z let 1968 se staly argumentem pro nepostradatelnost působení StB v uranovém průmyslu. „Rozpracování“ uranového průmyslu pokračovalo až do roku 1990, kdy byly objektové svazky uzavírány Úřadem na ochranu ústavy a demokracie.

Množství málo známých snímků amatérských fotografů dokumentuje a přináší svědectví o této vzrušené době.

„VIKING, který ztroskotal“

– Fiasko československé vojenské rozvědky ve Švédsku v roce 1986

► Daniel Běloušek

Studie se zabývá aktivitami vojenské rozvědky, která v Československé socialistické republice (ČSSR) působila pod názvem Zpravodajská správa Generálního štábu (ZSGŠ). Sleduje její působení ve Švédsku ve vyostřené atmosféře bipolárního světa první poloviny osmdesátých let 20. století. Českoslovenští zpravodajci si uvědomovali, že v případě eskalace mezinárodního napětí bude znemožněna činnost rezidentur ve státech NATO. Předsednictvo vlády ČSSR proto v březnu 1984 schválilo záměr ustavit v neutrálním Švédsku rezidenturu s krycím názvem VIKING, která by mohla agenturně působit i po zhoršení mezinárodní situace.

Předpoklad ZSGŠ, že Švédsko bude relativně bezpečným územím pro zpravodajskou činnost, se ukázal jako mylný. V polovině roku 1986 vyhostila tamní vláda pět československých občanů (čtyři diplomaty a jednoho pracovníka podniku zahraničního obchodu). V srpnu téhož roku švédská policie zatkla a obvinila ze špionáže švédského občana československého původu Mirko Klöverberga. Ten byl v neosobním spojení s majorem švédské armády Alexem Lennartem Jarvenem, který byl jako agenturní zdroj ZSGŠ řízený nezávisle z pražského ústředí.

Úspěšné švédské údery proti zájmům československé vojenské rozvědky, na něž Praha nedokázala včas adekvátně zareagovat, vedly nejen k úplnému ochromení zpravodajské činnosti ZSGŠ na tomto území, ale i k faktickému zániku rezidentury VIKING. V domácím prostředí způsobil neúspěch ZSGŠ výrazné oslabení pozice této zpravodajské služby ve vztahu ke konkurenční Vojenské kontrarozvědce (VKR), jíž tak bylo umožněno dostávat postupně pod svou kontrolu stále více aspektů činnosti vojenské rozvědky.

Z operativních porad náčelníka I. správy

Klíčové dokumenty Hlavní správy rozvědky SNB v roce 1989

► Pavel Žáček

V průběhu posledního roku své existence se Hlavní správa rozvědky (I. správa SNB) nacházela v kritické situaci. Kromě negativních dopadů změn na politické scéně v průběhu tzv. přestavby, změn ve funkci náčelníka součásti, požadovaných změn organizačních i koncepčních, se potýkala s důsledky „defekce“ pplk. Vlastimila Ludvíka-PANTUČKA. Z dokumentů zpracovaných a vesměs projednávaných v nejvyšším kolektivním orgánu vyplývá, že tuto krizi již nebylo se stávající náčelnickou sestavou možné překonat. I přes určité náznaky koncepčních změn vyznívá z prezentovaných dokumentů spíše bezradnost. Oba plány činnosti na rok 1989 – mimochodem neschválené ministrem vnitra ČSSR – vycházejí i nadále z všeobjímajících požadavků sovětského rozvědného aparátu, které československá satelitní zpravodajská služba nebyla schopna naplnit. O tom svědčí mj. i pololetní hodnocení činnosti I. správy SNB a následně i problémový návrh koncepce. Trápení komunistické rozvědky skončilo se zrušením Státní bezpečnosti počátkem roku 1990.

Svědectví podávají publikované opisy důležitých dokumentů.

Ničení agenturně-operativní agendy v rámci VKR po 17. listopadu 1989

► Daniel Běloušek

Vojenská kontrarozvědka (VKR) byla od poloviny padesátých let 20. století, až do svého zániku v polovině roku 1990, organizačně začleněna pod ministerstvo vnitra pod názvem III. správa Sboru národní bezpečnosti (SNB). Podobně jako u ostatních součástí Státní bezpečnosti (StB) bylo i zde ničení agenturně-operativní agendy vymezeno několika pokyny tehdejšího 1. náměstka ministra vnitra Alojze Lorence z prosince 1989. Článek se zabývá především specifickými prvky tohoto procesu v prostředí Vojenské kontrarozvědky. Na rozdíl od jiných součástí StB byly v rámci VKR z velké většiny zachovány některé archiválie, umožňující rekonstruovat rozsah a formu likvidace materiálů v porevolučním období. Za nejvýznamnější z nich lze považovat dokumenty z administrativní kontroly skartovaných spisů, kterou v únoru 1990 nařídil poslední náčelník Hlavní správy VKR generálmajor Ing. Josef Červášek.

Adolf Hrubý a Národní souručenství

► Andrea Ponecová

Změněné poměry v českých zemích a vznik organizace Národní souručenství (NS) vynesly Adolfa Hrubého mezi nejvýznamnější politické aktéry své doby. Jméno Adolfa Hrubého figurovalo denně v tisku, v rozhlase se vysílaly jeho projevy, také ve filmových aktualitách v kinech se často jeho tvář objevovala. Avšak na postu vedoucího NS pracoval pouze necelé tři měsíce.

Vznik Národního souručenství byl bezprostřední reakcí na německou okupaci z 15. března 1939. V počátcích jeho vzniku byl hlavní důraz kladen na sjednocení českého národa pod záštitou tohoto hnutí. Právě Adolf Hrubý se svými projevy a výzvami k českému obyvatelstvu i organizačními dovednostmi v rámci výboru NS podílel nemalou měrou na náborové akci do nově vzniklé organizace. V této době dokonce na několik týdnů přerušil práci v České zemědělské radě, kde zastával post předsedy, aby se soustavněji věnoval budování Národního souručenství. Na dobře zorganizovaném náboru – s téměř stoprocentní úspěšností vstupu občanů do organizace – měl Hrubý nemalý podíl.

Národní souručenství nebylo samo o sobě celistvým hnutím. Organizovaly se zde jak skupiny proaktivistické z řad českých fašistů, tak i lidé činní v protiněmeckém odboji. Mnoho z členů výboru NS, včetně Adolfa Hrubého, se etablovalo z bývalých demokratických politických stran. Právě oni se často snažili o jakousi obranářskou a retardační politiku vůči okupantům, ačkoliv navenek vystupovali vůči Říši loajálně. Situace se částečně mění 17. května 1939, kdy prezident Emil Hácha jmenoval druhý rozšířený výbor Národního souručenství, ve kterém bylo vyšší zastoupení českých fašistů. Ti si svá jmenování prosadili neutichajícími výpady proti NS. Organizace se tak navenek stává více aktivistickou, a také Hrubý má více projevů s pronacistickými prvky.

Adolf Hrubý opouští svou funkci vedoucího organizace Národní souručenství na počátku června 1939. Oficiální verzí jeho odchodu byly zdravotní problémy. Skutečným důvodem pak nevyjasněná korupční aféra Hrubého s redaktorem listu *Der Neue Tag*. Hrubého nahrazuje místopředseda výboru Josef Nebeský. Organizace stále více inklinuje k německému aktivismu; zvláště po roce 1941, kdy Němci odhalili a pozatýkali většinu představitelů domácího odboje v zemi. Důvěra mezi obyvatelstvem vůči NS postupně klesala, organizace tak ztrácí svůj vliv a význam jako jediného politického hnutí v rámci Protektorátu Čechy a Morava. Lze tedy konstatovat, že ačkoliv byl

Adolf Hrubý ve funkci předsedy Národního souručenství poměrně krátký čas, stal se zároveň v dějinách této organizace jejím nejvýraznějším vedoucím.

„*Rád bych sloužil pro bezpečnost našeho státu dále...*“

Josef Gemrot – policista, parašutista a příslušník SNB (1911–1955)

► **Jiří Mikulka**

Josef Gemrot, původním povoláním truhlář, se stal v roce 1938 příslušníkem československé státní uniformované policie v Moravské Ostravě a po okupaci území Čech a Moravy německými armádami odešel v červnu 1939 s mladším bratrem Fridolínem do Polska, kde vstoupili do vznikající čs. zahraniční armády. Spolu se stovkami dalších uprchlíků z protektorátu odjeli ještě v létě téhož roku do Francie, kde vstoupili do cizinecké legie a sloužili v jejích severoafrických posádkách. Po začátku II. světové války bratři Gemrotovi rozšířili řady čs. vojenských jednotek formujících se v jiho-francouzském Agde; po porážce francouzských armád v červnu 1940 našli čs. vojáci útočiště ve Velké Británii. Josef Gemrot sloužil u 1. čs. smíšené brigády, Fridolín se přihlásil ke Královskému letectvu (RAF) a stal se průběhem času radarovým operátorem u 68. noční stíhací perutě. Starší z bratrů se přihlásil roku 1941 jako jeden z prvních k výcviku pro nasazení v týlu nepřítele. Až do roku 1943 prodělával spolu s dalšími budoucími členy paraskupin vysazovaných postupně do Čech a na Moravu náročný výcvik, který probíhal díky II. (zpravodajskému) odboru exilového ministerstva národní obrany v Londýně.

V polovině roku 1943 určili zpravodajci Josefa Gemrota zástupcem velitele skupiny CALCIUM (další členové – velitel Jaroslav Odstrčil, Josef Široký a Karel Niemczyk), s nímž na počátku roku 1944 odletěl do Itálie. Skupina byla v noci z 3. na 4. dubna 1944 vysazena u Čejkovic na Chrudimsku obsazeného Československa. Nepodařilo se jí však získat pomoc na záchytných adresách, proto museli parašutisté improvizovat. Během několika týdnů navázali kontakt s odbojovým uskupením JARO (pozdější Rada tří) a prostřednictvím radiostanice „Zdenka“ (následně přejmenované na „Mílada“) spojení s Vojenskou radiovou ústřednou ve Velké Británii.

Dne 23. června 1944 však byli J. Gemrot a J. Odstrčil v Netíně u Velkého Meziříčí překvapeni náhodnou razií brněnského gestapa, při níž byl velitel CALCIA zastřelen a jeho zástupce zraněn. Po zotavení se J. Gemrot pohyboval na mnoha místech české strany Českomoravské vrchoviny a podílel se na zpravodajské činnosti paraskupiny i na další (bohužel, některými neshodami kalené) spolupráci s Radou tří, reprezentovanou především kapitánem Karlem Veselým-Štainerem.

Po skončení války se poručík Josef Gemrot, předválečný příslušník čs. státní policie, nositel mnoha čs. válečných vyznamenání, přihlásil již v létě roku 1945 do nově se formujícího Sboru národní bezpečnosti (SNB), kam byl také v březnu 1946 přeřazen. Díky svým nevšedním střeleckým schopnostem a prodělanému speciálnímu výcviku ve Velké Británii se stal v rámci Zemského velitelství SNB v Praze velitelem střeleckých kurzů ve výcvikovém středisku, v červenci 1948 byl jmenován zbrojním důstojníkem. Po vzniku nového krajského uspořádání ho od ledna 1949 zařadili k Obvodnímu velitelství Národní bezpečnosti (NB) 2 v Praze, spadajícímu pod nově vzniklé

Krajské velitelství (KV) NB.. Začal se však horšit jeho zdravotní stav, lékaři zjistili u kapitána Josefa Gemrota rakovinu levého ucha, musel se podrobit operaci a odejít na dlouhodobé léčení, v lednu 1950 pak došlo k jeho superarbitraci a odchodu do invalidního důchodu.

Jako bývalý voják ze Západu neunikl pozornosti Státní bezpečnosti (StB); ta se o něj zajímala již od roku 1949 a nepřestala ani poté, když se s manželkou a dvěma malými syny odstěhoval v srpnu 1950 do Ostravy. Žádné radikální kroky, pravděpodobně kvůli jeho zdravotnímu stavu, proti němu však nepodnikla. Bývalý zástupce velitele paraskupiny CALCIUM, policista, parašutista a nakonec příslušník SNB zemřel dne 11. srpna 1955 v Ostravě.

Průvodce operativními svazky Hlavní správy rozvědky

► Pavel Navrátil

Průvodce po tomto fondu si klade za cíl seznámit potenciální badatele s druhy a strukturou operativních svazků československé rozvědky mezi lety 1945 a 1990. Svazková agenda Hlavní správy rozvědky dostala od roku 1966 v rámci správ ministerstva vnitřní jedinečnou podobu, která odrážela specifické potřeby této zahraniční zpravodajské služby. Jsou zde představeny jednotlivé typy svazků – neboli řády, jež byly evidovány v příslušných číselných řadách. Každý potom sloužil k ukládání dokumentů daného druhu nebo k náležitým účelům. Namátkou jsou to svazky objektové, svazky tajných spolupracovníků, kádrových příslušníků, aktivních opatření atd. U každého řádu je potom orientačně vyložena struktura svazku a typy jeho dílčích podsvazků.

Dokumenty o exilovém sociálně demokratickém politikovi Josefu Bělinovi v britských archivech

► Sylva Šimsová

Josef Bělina (1893–1948) byl sociálně demokratickým politikem a novinářem. Vyučil se strojním zámečníkem a před první světovou válkou odešel na praxi do Švýcarska, kde byl činný v odborovém hnutí a v sociálně demokratickém tisku. Po vzniku Československé republiky se vrátil do vlasti, kde spolu s Antonínem Hamplem pracoval v sociální demokracii. Byl tajemníkem Svazu kovodělníků a redaktorem časopisu *Zájmy kovodělníků*. Mezi lety 1927 a 1933 se věnoval protinacistické činnosti jako řečník v Německu a potom v Československu.

Na začátku března 1939 přiletěl do Velké Británie vyjednávat emigraci československých dělníků z leteckých továren do zemí britského impéria; po německém obsazení Čech a Moravy se nemohl vrátit domů. Byl zaregistrován jako uprchlík v Czech Refugee Trust Fund a byl v předsednictvu skupiny českých uprchlíků. Později v CRTF vedl skupinu českých sociálně demokratických uprchlíků. Stal se členem ústředního

výboru Československé sociální demokracie v exilu a také členem výboru československých odborářů. Úzce spolupracoval s exilovou vládou jako člen poradního sboru při ministerstvu zahraničních věcí. V roce 1941 byl jmenován předsedou Československé zprostředkovatelské práce

Během války se Bělina účastnil rozhlasového vysílání pro Československo devadesáti sedmi projevy z Anglie a Ameriky. Měl čilý styk s britskou Labour Party, dopisoval si pravidelně s Williamem Gilliesem. Spolupracoval také se Special Branch, pro kterou v lednu 1941 napsal zprávu o komunistické činnosti v exilové organizaci Young Czechoslovakia. Na komunistickou činnost bylo v té době mnoho stížností. K napětí mezi sociálními demokraty a komunisty přispívalo to, že se komunisté dostali do vedení uprchlických ubytoven, a že se po podepsání sovětsko-nacistického paktu stavěli proti válce. Ti komunisté, kteří se stanoviskem své strany nesouhlasili, byli udáváni jako agenti gestapa. Bylo to období, kdy se komunisté snažili mít v exilu co největší vliv. Pro svou přímočarost nebyl Josef Bělina mezi nimi oblíben.

Bělinovi záleželo na spolupráci všech národností. Zdůrazňoval, že v Československé sociální demokracii vždy byli Češi, Slováci a Maďaři. Vztahy v exilu mezi českými sociálními demokraty, sudetskými sociálními demokraty kolem Wenzela Jaksche a sudetskými sociálními demokraty kolem Josefa Zinnera byly však velice složité.

Během války vydal Josef Bělina vlastním nákladem devadesát čísel zpravodajských novin *Listy přátelům* a dvacet devět čísel *Czechoslovak Labour Bulletin*. Jako oficiální dokumentační publikace ministerstva zahraničních věcí vydal tři brožury o útlaku a odporu československého dělnictva a Hamplovu knihu *Z krize ven*. Ve svých publikacích soustavně upozorňoval na činnost komunistů mezi uprchlíky. Pravidelně o tom také posílal hlášení svým anglickým přátelům, z nichž někteří se zdráhali brát jeho informace vážně.

Československá exilová vláda se snažila udržet zdání politické jednoty, což poskytovalo komunistům možnosti rozšiřovat svou oblast vlivu. V důsledku toho měl Bělina problémy s návratem do vlasti a zůstal v Londýně. Byl nařčen, že v britské Labour Party „příliš načichl k anglickému fašismu“. Po válce vydával, až do své smrti v Londýně v roce 1948, *Zprávy z domova / News from Central Europe* a *Londýnské listy / London Letters*.

A–Ž

► (kolektiv autorů)

Stálá rubrika na konci Sborníku obsahuje zprávy, informace, glosy i rarity, které přináší práce archivářů.

V tomto čísle se mohou čtenáři v několika příspěvcích dozvědět o „perličkách“ zapsaných v letech 1945–1946 brněnskými příslušníky Sboru národní bezpečnosti (SNB) v denních přehledech událostí, v tzv. „svodkách“. Uvádějí například obsahy tajných rozkazů velitele okresního oddělení VB v Bystřici nad Pernštejnem v roce 1953 i jak byly hodnoceny tzv. „nespolehlivé osoby“ stanicemi SNB v okrese Brno-venkov

v roce 1949. Dále jsou zde pro odlehčení uvedeny některé citace z personálních spisů Krajského velitelství Národní bezpečnosti (NB) v Českých Budějovicích z roku 1950 a příklady zásahů členů Veřejné bezpečnosti (VB) v Praze na počátku padesátých let 20. století – proti cizím státním příslušníkům, proti zesměšňování představitelů tehdejšího režimu (např. sněhulák ve výloze podobající se prezidentu Gottwaldovi) i „boji za zkvalitnění služeb v pohostinství“ (v tomto případě za lepší kvalitu čepovaného piva).

Na vážnější problém je zaměřen příspěvek o problémech ve vzdělávání příslušníků SNB po roce 1948. Po únorovém převratu byli ze služebního poměru propouštěni zkušení nekomunističtí příslušníci SNB a na jejich místo přicházeli méně schopní a méně vzdělaní – zato „politicky prověřené kádry“. Nábor nováčků se v této době plně podřizoval pokynům z centrály na přijímání „dělnických kádru“. Následoval významný propad úrovně všeobecného i bezpečnostního vzdělání na všech úrovních SNB i u frekventantů škol ministerstva vnitra, jemuž se snažilo ministerstvo čelit přijímáním různých opatření. Nakonec však v polovině šedesátých let byla Hlavní správa VB nucena připustit, že pro zlepšení situace je nutné změnit hlavně podmínky výběru nováčků a zaměřit se na takové žáky základních škol, kteří jsou schopni dalšího studia. Tím došlo k definitivnímu opuštění koncepce „dělnických kádru“ v Bezpečnosti.

Rubriku A–Ž zakončuje zpráva o účasti zástupců Archivu bezpečnostních složek na spřínosné studijní exkurzi pořádané Českou archivní společností ve dnech 7.–9. října 2010 s názvem „Přes Polabí do Jeseníků“ (prohlídky budov archivů, depozitářů, knihoven, badatelen, dialogy s kolegy z různých pracovišť v republice apod.).